

Uniwersytet Gdański

RECENZJA

PRACY DOKTORSKIEJ MARCINA OWSIŃSKIEGO pt.

Sztutthof – Obozy – Sztutowo w latach 1945 – 1962. Dzieje gminy, gromady i miejsca pamięci, Toruń 2015

Praca doktorska Marcina Owsieńskiego napisana została pod kierunkiem prof. dr. hab. Mirosława Golona w Zakładzie Historii Powszechnej i Polski po 1945 roku na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Praca jest próbą ukazania dziejów w mikroskali, tzw. małej ojczyzny, jednak specyficznej, bo wywarły znaczący wpływ na nią lata 1939-1945, szczególnie utworzenie obok niej przez nazistów obozu, poza tym od momentu przełomu, który stanowił 1945 r., kształtowanej w nowych warunkach i przy niemalże całkowitej wymianie ludności. Podkreślić trzeba, że nie powstały dotąd w Polsce inne tego typu prace naukowe, które ukazywałyby rozwój miejscowości obok których funkcjonowały obozy koncentracyjne i ich wpływ – w dłuższej perspektywie - na życie społeczności w tych miejscowościach. Brak takiej pracy np. w odniesieniu do Oświęcimia czy Majdanka, gdzie wcześniej bo już w roku 1947 utworzono muzea martyrologiczne (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu i Państwowe Muzeum na Majdanku). Brak też tego typu pracy naukowej, która poświęcona byłaby jakiejś innej gminie na Żulawach.

Autor postawił sobie cztery najważniejsze cele badawcze: 1. Próba analizy oddziaływania KL Stutthof na okoliczną ludność; 2. Odtworzenie najważniejszych wydarzeń z dziejów Stutthofu i Sztutowa, nie objętych dotychczas badaniami; 3. Odtworzenie powojennych losów terenu b. obozu koncentracyjnego oraz byłych więźniów; 4. Oddziaływanie „wielkiej polityki” na społeczność gminy Sztutowo i ustalenie czy gmina ta ma „swoją własny rys”. Wszystkie te cele zostały w recenzowanej pracy w pełni zrealizowane.

Praca składa się z: wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, dwóch załączników, bibliografii, wykazu skrótów i wykazu tabel. Bibliografia została podzielona na sześć części: I. Źródła archiwalne; II. Materiały źródłowe publikowane, III. Prasa; IV. Relacje; V. Dzienniki, pamiętniki, wspomnienia i wywiady; VI. Opracowania. Zastosowany w bibliografii podział i kolejność w poszczególnych częściach są prawidłowe.

Na podkreślenie zasługuje dobry warsztat badawczy Autora. Przypisy zamieszczone w pracy są zapisane zgodnie z przyjętymi w pracach historycznych zasadami. Cytaty są w pracy wyraźnie wyodrębnione nie tylko cudzysłowem ale także krojem czcionki (kursywą). Cytaty kończą się też przypisami wskazującymi na ich źródło, chociaż znaleźć można nieliczne wyjątki (wymieniam je w uwagach szczegółowych). Zamieszczone w pracy tabele są prawidłowo nazwane, sporządzone i opatrzone odsyłaczem źródłowym. Jedynie tytuły czasopism zarówno w przypisach jak i w bibliografii nie zostały ujęte w cudzysłów.

Podstawa źródłowa pracy jest stosunkowo szeroka, jak na tego typu temat. Autor we wstępie podkreśla (s. 6), że w momencie kiedy zbierał źródła zdecydowana większość świadków już nie żyła i nie pozostawiła po sobie żadnych relacji czy dokumentów, co znacznie ograniczyło możliwość wykreowania źródeł. Wykorzystał więc relacje pierwszych osadników zebrane w ramach kilku konkursów pamiętnikarskich przeprowadzonych na Żuławach i w Sztutowie w okresie powojennym. Najcenniejsze okazały się relacje i pamiętki poniemieckie zbierane w ciągu ostatnich 25 lat przez Bibliotekę Publiczną w Sztutowie. W pracy wykorzystano także dokumenty znajdujące się w archiwach państwowych w Gdańsku i Malborku, które pozwoliły przede wszystkim na odtworzenie powojennych dziejów gminy Sztutowo. Dla omówienia powojennych dziejów terenu byłego KL Stutthof i spuścizny poobozowej cenne okazały się wykorzystane przez Autora zasoby archiwalne Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie. Ogółem w pracy wyzyskano zasoby 11 archiwów, od dużych archiwów państwowych począwszy na małych archiwach zakładowych kończąc (archiwa: Urzędu Gminy w Sztutowie, Zespołu Szkół w Sztutowie, czy Muzeum Stutthof w Sztutowie). Autor wykorzystał także dwie prace dotyczące powojennej historii Sztutowa, niepublikowaną dotąd pracę M. Ruteckiego dotyczącą lat 1945-1950 (bez daty sporządzenia) oraz okolicznościową pracę J. Grabowskiej – Chałki, poświęconą 40. leciu Państwowego Muzeum Stutthof. W obu tych pracach znalazły się tylko niezwykle ogólnikowe informacje oraz powstały one w oparciu o dość skromną bazę źródłową. Tak więc zdecydowana większość dokumentów, materiałów i relacji wykorzystanych w pracy Owsieńskiego nie stała się wcześniej

przedmiotem zainteresowania badaczy, co wydatnie podnosi jej walory, zarówno badawcze, jak i poznawcze. Autor we wstępie dokonał wyczerpującego omówienia wykorzystanych w pracy grup źródeł, szerzej charakteryzując najważniejsze z nich. W pracy wykorzystano także literaturę przedmiotu, w tym najnowsze publikacje naukowe, popularnonaukowe jak i popularne.

Praca podzielona została na sześć rozdziałów, dzielących się na części, te zaś na problemy. Wydaje się, że lepiej byłoby w ramach rozdziałów wyodrębnić tradycyjne podrozdziały, bowiem w zasadzie w pracach naukowych najczęściej przyjmuje się, że części są większe niż rozdziały (prace dzieli się na części a dopiero te na rozdziały). Przy wyodrębnianiu rozdziałów zastosowano kryterium chronologiczne, natomiast wewnątrz rozdziałów uwzględniono kryterium problemowe. Przyjęty w całej pracy zakres chronologiczny nie budzi wątpliwości, są to bowiem lata 1945 – 1962. Autor zresztą szerzej uzasadnia cezurę końcową we wstępie podkreślając, że w 1962 r. powołano Państwowe Muzeum Stutthof w Sztutowie, które w zasadniczy sposób wpłynęło na późniejsze dzieje gminy Sztutowo. Pewne wątpliwości dotyczą natomiast kryterium wyodrębnienia rozdziału II. Rozdziały I i III – VI obejmują bowiem swym zasięgiem w zasadzie gminę. Wyłamuje się z tej zasady tylko wspomniany rozdział II, obejmujący szerszy teren Żuław, który także dotyczy lat 1945 – 1946, którym poświęcony jest zasadniczo w całości rozdział III. Autor dokonał świadomie wyodrębnienia rozdziału II uznając, że bez omówienia ogólnej sytuacji na Żuławach w pierwszych powojennych miesiącach „nie można będzie zrozumieć tego co działo się w powojennym Stutthofie i Sztutowie”. Dyskusyjne jest jednak to, czy należało wyodrębnić rozdział II (tak jak uczynił to Autor), czy lepiej byłoby problematykę tę omówić w kolejnym rozdziale (łącząc rozdziały II i III), w którym stanowiłaby ona tylko pierwszy podrozdział. Przyjęcie tego drugiego rozwiązania spowodowałoby w konsekwencji, że spójne i ostre stałoby się kryterium chronologiczne, chociaż zakres terytorialny tego podrozdziału i tak wykraczałby poza ramy gminy. Nie byłoby też takiej rozpiętości pomiędzy objętością rozdziału II (liczącego 18 stron) od innych rozdziałów (I - 78 stron, III – 103 strony, IV – 82, V – 85 i VI – 43 strony). Poza tym rozdział II nie został podzielony – tak jak pozostałe – na części, co także stanowi kolejny argument za jego połączeniem z rozdziałem III.

Autor podkreśla we wstępie, że w „większości pracy narracja prowadzona jest chronologicznie i w sposób dwutorowy, ukazując z jednej strony miejscowość i jej mieszkańców, a z drugiej były obóz i jego więźniów”. Czyni tak bowiem według niego w pewnej części „oba te położone obok siebie miejsca i światy mentalne się przenikają i

wzajemnie kreują” (s. 8-9). Pewne wątpliwości budzi jednak podwójny tytuł rozdziału III: Zorganizowanie i pierwszy okres istnienia gminy Obozy (b. Stutthof). Teren byłego obozu koncentracyjnego w latach 1945-1946. Poza tym we wszystkich rozdziałach najpierw jest tytuł mający charakter raczej publicystyczny (zapisany kursywą) a po nim następuje właściwy tytuł (zapisany prostą czcionką podkreśloną), taki jakie są stosowane w pracach naukowych (przykładowo tytuł rozdziału I brzmi: Od Czerwonego Dworu na Mierzei do wejścia Armii Czerwonej Historia miejscowości i gminy Stutthof od czasów średniowiecza do maja 1945 roku). Nie wydaje mi się to dobrym pomysłem i świadczy być może o tym, że Autor dodał te publicystyczne tytuły, mając na względzie ewentualną publikację pracy.

Rozdział I ma charakter wprowadzający i ukazuje dzieje miejscowości Stutthof do maja 1945 r. Składa się z czterech części. Pierwsza obejmuje dzieje miejscowości Stutthof od momentu założenia do końca 1944 r. a w jej ramach wyodrębniono dzieje obozu Stutthof do grudnia 1944 r. i stosunek miejscowej ludności do obozu. W części drugiej opisano ostatnie miesiące wojny w regionie. Część trzecią stanowi opis sytuacji w obozie koncentracyjnym Stutthof w 1945 roku, w szczególności tragiczne w skutkach kolejne ewakuacje więźniów, z których ewakuacja lądowa zwana jest „Marszem Śmierci”. W części czwartej opisano stan obozu w maju 1945 r. po jego zajęciu przez Rosjan, dokonując analizy materiałów ikonograficznych.

W rozdziale II Autor dość syntetycznie ukazuje sytuację Armii Czerwonej na Żuławach, w tym relacje pomiędzy różnymi organami władzy sowieckiej oraz żołnierzami sowieckimi a miejscową ludnością autochtoniczną (Niemcami) i napływową (Polakami). Charakteryzuje też ogólnie sytuację demograficzną i społeczną na Żuławach w latach 1945-1946.

W rozdziale III - w części pierwszej dotyczącej lat 1945-1946 - Autor omówił nie tylko tworzenie polskiej administracji w gminie ale także scharakteryzował nowych mieszkańców i autochtoniczną ludność niemiecką. Być może należało zmienić kolejność i najpierw omówić „starą” ludność niemiecką a następnie „nową” polską. W części drugiej ukazano teren byłego obozu i jego „spuściznę”, w tym działalność komisji (sowieckiej i polskiej), pierwszy proces „stutthofski”, próby zagospodarowania terenu byłego obozu oraz początki utrwalani pamięci o obozie Stutthof.

Rozdział IV poświęcony został okresowi 1947-1949. W części pierwszej omówiona została stabilizacja życia społecznego oraz życie polityczne i gospodarka gminy Sztutowo. W

części drugiej ukazano nieudane zabiegi byłych więźniów obozu Stutthof, dążących do utworzenia muzeum martyrologii oraz najważniejsze problemy związane z podziałem terenu poobozowego i stosunek do niego nowych właścicieli: Lasów Państwowych, Wojsk Ochrony Pogranicza i Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego.

W rozdziale V obejmującym lata 1950-1956 w części pierwszej ukazano reformy polityczne i administracyjne, ideologizację życia w gminie Sztutowo oraz znajdujących się na jej terenie gromadach, koncentrując się na sprawach kolektywizacji i skutkach centralnego planowania. W części drugiej – poświęconej terenowi byłego obozu - omówiono funkcjonowanie na tym terenie WOP, działalność ZBoWiD w zakresie dotyczącym historii obozu Stutthof i jego spuścizny oraz propagandowe wykorzystywanie terenu byłego obozu przy organizowaniu różnych uroczystości w latach 1951-1952 i po 1954 roku.

Ostatni rozdział VI dotyczy lat 1957-1962. W części pierwszej krótko opisano gromadę Sztutowo w tych latach. Część drugą poświęcono omówieniu problematyki terenu byłego obozu Stutthof. Najpierw omówiono funkcjonowanie tam w latach 1957-1958 jednostki WOP a następnie ośrodka wypoczynkowego MSW a latach 1958-1962. Ukazano także odbywające się na terenie byłego obozu uroczystości i różne działania, zmierzające do utworzenia w Sztutowie muzeum martyrologii, zakończone w marcu 1962 r. powołaniem Państwowego Muzeum Stutthof.

Zaletą recenzowanej pracy jest z pewnością to, że została napisana w interesujący sposób. Autor wykazał także, iż potrafi wyszukać oraz dość swobodnie analizować różnego typu źródła. W pracy przedstawił nie tylko w układzie chronologicznym faktografię ale zawarł także wiele trafnych ocen i spostrzeżeń. Recenzowana praca została starannie przygotowana od strony językowej, chociaż zdarzają się błędy, głównie literowe. W związku z tym w wypadku podjęcia decyzji o jej druku należy dokonać dokładnej korekty tekstu.

Autor starał się obiektywnie przedstawić główne problemy objęte tematem. Powstała dzięki temu oryginalna praca, ukazująca miejscowość i gminę Stutthof oraz jej specyfikę wynikającą z założenia tu i funkcjonowania w latach 1939-1945 obozu, oraz oddziaływania tego faktu na powojenne dzieje Sztutowa. Wykorzystane przez Autora źródła to przede wszystkim oryginalne dokumenty (niemieckie i polskie), wytworzone przez różne instytucje. Pozwoliły one na omówienie tematu nie tylko w wąskim ujęciu, samej gminy Stutthof/Obozy/Sztutowo, ale także z nieco szerszej perspektywy. W pracy opisanych zostało

także wiele nieznanych dotąd zupełnie wydarzeń i epizodów, które miały miejsce w gminie Stutthof/Obozy/Sztutowo w okresie 1945-1962.

Podkreślić trzeba, że Autor starał się wykorzystać źródła niemieckojęzyczne nie tylko do okresu przed 1945 r. ale także do pierwszego okresu po zakończeniu działań wojennych. Tak więc ukazał ten trudny okres, przedstawiając skomplikowane relacje nie tylko polsko – niemieckie ale także polsko-rosyjskie i rosyjsko-niemieckie. Źródła niemieckie pozwoliły też na ustalenie zniszczeń we wsi Stutthof do jakich doszło w wyniku podpaień dokonanych przez Rosjan po 9 maja 1945 r. (s. 122).

Szkoda tylko, że w pracy brak materiału ikonograficznego i w zasadzie jedynie zamieszczone w załączniku 2 mapy wzbogacają ją od strony wizualnej. Powoduje to w konsekwencji dość nietypową sytuację, bowiem na s. 49-50 Autor opisuje tylko zawartość dwóch znanych zdjęć wykonanych przez Niemców, mieszkańców wsi Stutthof, na których widać więźniów obozu Stutthof, zamiast je zamieścić w pracy. Tak samo w Rozdziale I, część 4 *Stan obozu w maju 1945- analiza materiałów ikonograficznych*, brak jest jakichkolwiek zdjęć wykonanych przez Rosjan podczas wizji lokalnej. Z pewnością zamieszczony w pracy opis były bardziej zrozumiałe, gdyby korespondował z zamieszczonymi obok (poniżej lub powyżej) zdjęciami. W wypadku publikacji dobrze byłoby jednak zamieścić te zdjęcia (choćby najbardziej charakterystyczne z nich).

UWAGI SZCZEGÓLOWE

s. 128 - Cytatu nie kończy cudzysłów oraz brak przypisu źródłowego, który został zamieszczony dopiero na końcu akapitu.

s. 139 - Jest kilka niewielkich cytatów bez przypisu.

s. 140-141 - Dość obszerny cytat nie opatrzony przypisem.

s. 158 – Opisując napływ Polaków do Obozów/Sztutowa Autor stwierdza: „W ten płynny i dość subtelny sposób dla miejscowych Niemców zaczynał się okres polskiej administracji (...)”. Nie wydaje mi się żeby określenie „subtelny” było tu właściwe, trudno chyba uznać, żeby rzeczywiście takie odczucia mieli wówczas miejscowi Niemcy, dla których był to bez wątpienia szok.

s. 162 - 2 akapit - Cytat bez przypisu. W rozdziale III cz. 2, omawiającym śledztwo prowadzone przez Rosjan dotyczące obozu Stutthof i sowieckie komisje jest także kilkanaście cytatów bez przypisu, jednak Autor w przypisie 167 na s. 169 zawarł odsyłacz źródłowy a następnie zamieścił uwagę: „wszystkie dane i cytaty zawarte w tym fragmencie pracy oparto na tym dokumencie przekazanym oficjalnie stronie polskiej w 1966 roku”. Tak więc ogólnie nie ma wątpliwości co do tego, że cytaty zaczerpnięto z tłumaczenia dokumentów znajdujących się w Archiwum Muzeum Stutthof, jednak nie wiadomo z którego konkretnie dokumentu pochodzą poszczególne cytaty.

s. 435 – Autor stwierdza: „W skali małej gminy, w której większość mieszkańców miała pod względem politycznym sympatie socjalistyczne i ludowe zastanawiać może tempo w jakim niewielka i „obca” grupa związana z PPR i PZPR zdobyła władzę”. Wydaje się, że nie powinno to „zastanawiać” bowiem zdobycie władzy dokonywało się w całej Polsce, natomiast na szybsze tempo zmian w Sztutowie wpływ miało z pewnością to, że nowa władza nie zderzała się ze starymi strukturami społecznymi, bowiem społeczność Sztutowa stanowili przecież nowi mieszkańcy, natomiast miejscowi Niemcy, których wkrótce wysiedlono, myśleli raczej o tym żeby przetrwać, niż stawiać opór nowej komunistycznej władzy.

- W załączniku nr 1 kalendarium zamieszczono informacje nie zawsze mające związek z miejscowością czy gminą Stutthof/Sztutowo. Np. informacja o pobycie 17-19 czerwca 1939 r. w Gdańsku Josefa Goebbelsa; o zdobyciu przez Armię Czerwoną 10.02. 1945 r. Elbląga i 11.03.1945 r. Tiegendorf (poza tym należało ujednoczyć pisownię: Elbing i Tiegendorf albo Elbląg i Nowy Dwór Gdański); 9.04.1945 „upadek Królewca”; 25.04.1945 zdobycie przez ACz Pillau (jeżeli Królewiec to dlaczego nie Piława); 2.05.1945 zdobycie miejscowości Kahlberg (uwaga jak wyżej); o wytyczeniu 14.11.1945 granicy polsko-radzieckiej na wschód od Piasków.

* * *

Na zakończenie, biorąc pod uwagę powyższe względy, **stwierdzam, że recenzowana praca spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym.** W związku z tym praca może być dopuszczona do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski